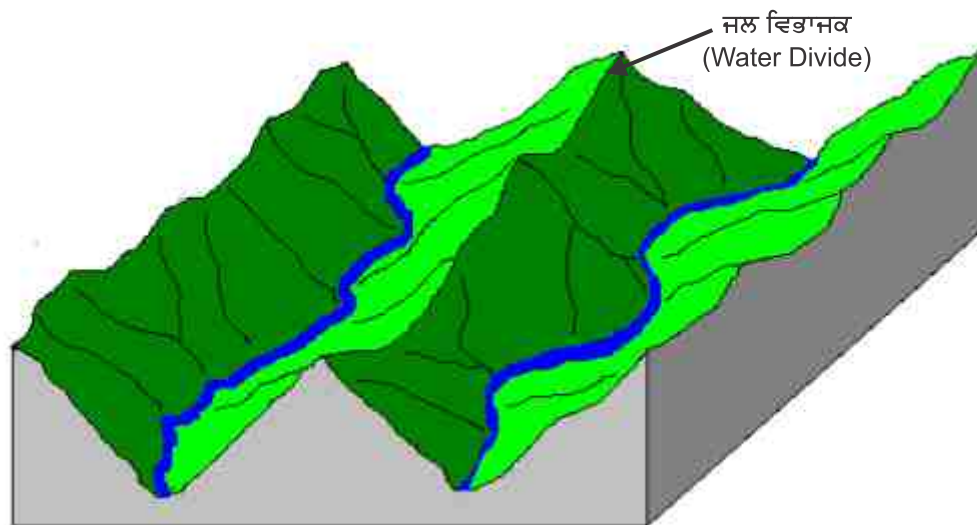

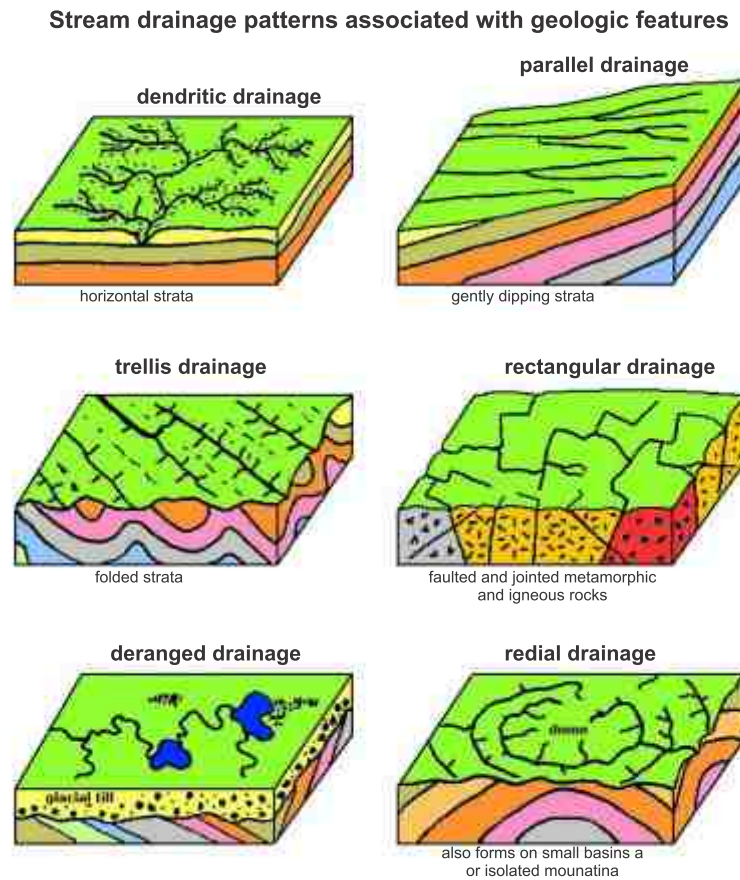
ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਦੀਆਂ (ਦਰਿਆਵਾਂ) ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਨੂੰ ਜਲਪ੍ਰਵਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਸੈਂਕੜੇ ਵੱਡੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਤੱਥ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਮਝਣੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਦੋਆਬ ਜਾਂ ਜਲ ਵਿਭਾਜਕ ਅਤੇ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਆਦਿ।

- **ਦੋਆਬ :** ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੋਆਬ ਆਖਦੇ ਹਾਂ।
- **ਜਲ ਵਿਭਾਜਕ (Water Divide) :** ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਚਾ ਖੇਤਰ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਰਬਤ ਜਾਂ ਉੱਚੀ ਭੂਮੀ ਜੋ ਦੋ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਦੀ ਹੋਵੇ, ਜਲ ਵਿਭਾਜਕ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ।
- **ਅਪ੍ਰਵਾਹ ਖੇਤਰ (Drainage Basin) :** ਕਿਸੇ ਦਰਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਲਾਗਲੇ ਖੇਤਰ, ਜਿਥੋਂ ਉਹ ਜਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਵਾਹ ਖੇਤਰ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਸਰੂਪ (Drainage Patterns) : ਧਰਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਵਹਿੰਦਾ ਪਾਣੀ ਕਈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਸਰੂਪ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਸਰੂਪ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਨਦੀ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਹੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਅਪ੍ਰਵਾਹ ਦੇ ਕਈ ਨਮੂਨੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :-

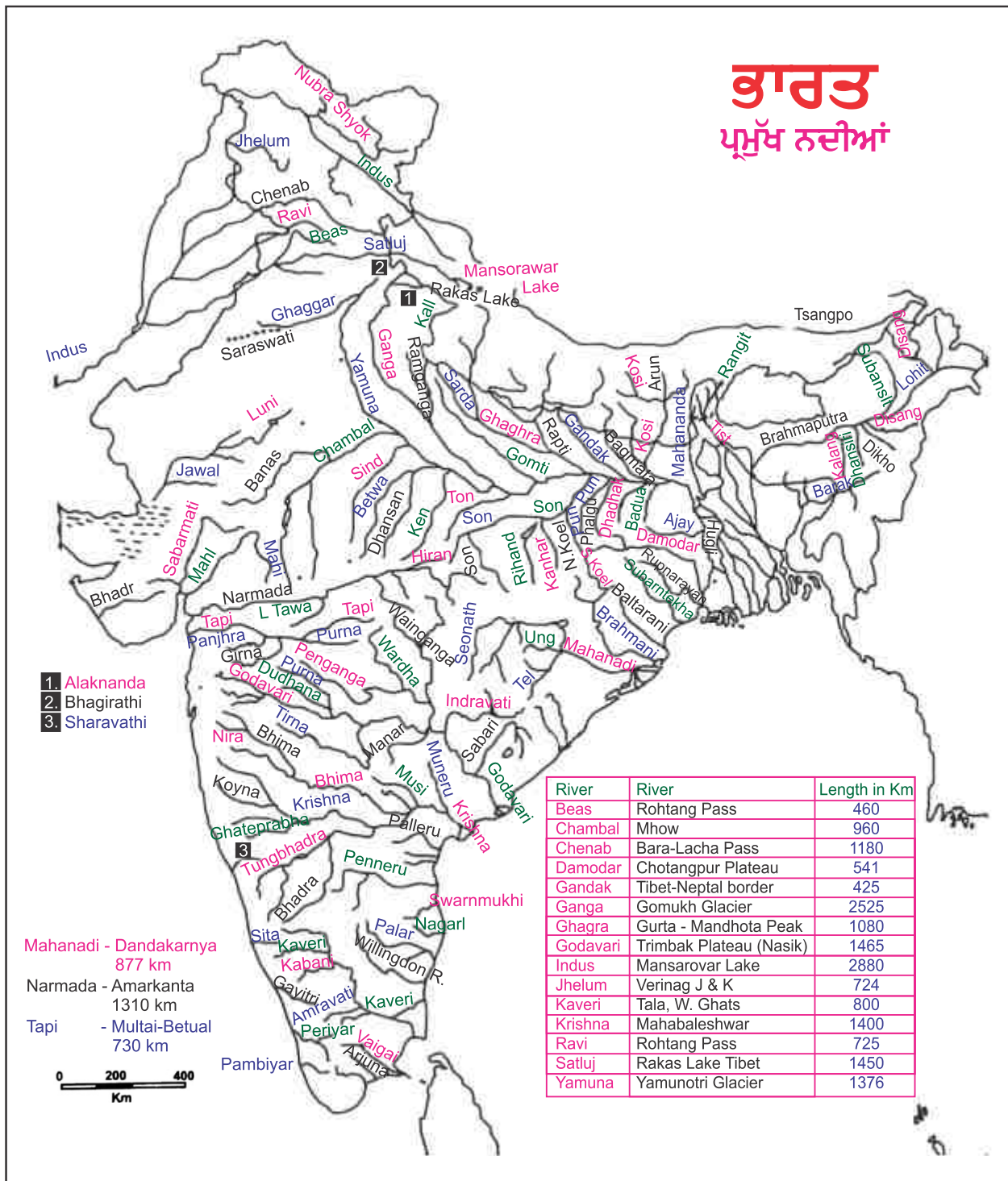
- (1) ਡੰਡੀਦਾਰ ਅਪ੍ਰਵਾਹ (Dendritic Pattern) ਗੰਗਾ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ।
- (2) ਸਮਾਨੰਤਰ ਅਪ੍ਰਵਾਹ (Parallel Pattern) ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ।
- (3) ਜਾਲੀਨੁਮਾ ਅਪ੍ਰਵਾਹ (Trellis Pattern) ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਪਠਾਰ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ।
- (4) ਚੱਕਰੀ ਅਪ੍ਰਵਾਹ (Radial Pattern) ਨਰਮਦਾ, ਸੋਨ, ਮਹਾਨਦੀ ਅਮਰਕੰਟਕ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਨਦੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 4 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

- (1) ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ (Himalayan River System)
- (2) ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀ ਤੰਤਰ (Peninsular River System)
- (3) ਤੱਟ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ (Coastal Rivers)
- (4) ਅੰਦਰੂਨੀ ਨਦੀ ਤੰਤਰ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ (Inland Drainage and Lakes)

ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ

ਨਕਸ਼ਾ : ਭਾਰਤ ਨਦੀਆਂ

1. ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਨਦੀ ਤੰਤਰ : ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੇ ਨਦੀ ਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ ਸਿੰਧ, ਗੰਗਾ, ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੰਧ, ਸਤਲੁਜ, ਅਲਕਨੰਦਾ,

ਗੰਡਕ, ਕੋਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਖੱਡ (Gorges) ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਨਦੀਆਂ (Antecedent Drainage) ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ। ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂਸ਼ਾਸੀ (Perennial) ਹਨ। ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਬਰਫ ਪਿਘਲਣ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਪਾਣੀ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(i) ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ :- ਸਿੰਧ (Indus) ਨਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਲ ਤੋਂ 5182 ਮੀਟਰ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਬੋਖਰ-ਛੂ ਹਿਮਨਦੀ (Bokhar Chu Glacier) ਤਿੱਬਤ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਤਿੱਬਤ ਵਿੱਚ ਸਿੰਧ ਨੂੰ 'ਸਿੰਘੀ ਖੰਬਨ' ਜਾਂ 'ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਮੁੱਖ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋਈ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਲੱਦਾਖ, ਜਾਸਕਰ, ਗਿਲਗਿਤ, ਬਾਲਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਔਟਕ ਨੇੜੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ 2880 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 709 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਜਾਸਕਰ, ਚਨਾਬ, ਸਤਲੁਜ, ਸੋਆਨ, ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸ਼ਿਉਕ, ਗਿਲਗਿਤ, ਕਾਬੁਲ, ਸਕਾਰਦੂ ਤੇ ਸ਼ਿਗੋ ਆਦਿ। ਸਿੰਧ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ : ਸਿੰਧ ਪ੍ਰਵਾਹ

ਨਦੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ, ਜਨਮ ਸਥਾਨ	ਲੰਬਾਈ (ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ)	ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ
ਸਿੰਧ	ਬੋਖਰਛੂ, ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਝੀਲ ਨੇੜੇ	2880 (709 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ)	ਗਿਲਗਿਤ, ਸ਼ਿਉਕ, ਸਕਾਰਦੂ, ਸ਼ਿਗੋ, ਜਿਹਲਮ, ਚਨਾਬ, ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ
ਜਿਹਲਮ	ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਵਿੱਚ ਵੈਰੀਨਾਗ ਝਰਨਾ	400	ਕਸ਼ਮੀਰ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਵੂਲਰ ਝੀਲ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਚਨਾਬ	ਬੜਾ ਲਾਚਾ ਦਰਾ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼)	1800 (ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ)	ਮਾਹੇਸਦਰ, ਤਵੀ,
ਰਾਵੀ	ਰੋਹਤਾਂਗ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	725	ਉੱਜ, ਬੱਦਲ, ਸਿਉਲ
ਸਤਲੁਜ	ਰਕਸ਼ਤਾਲ (4555 ਮੀਟਰ ਉੱਚਾਈ ਤੋਂ) ਤਿੱਬਤ	1150 (ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ)	ਸਪਿਤੀ, ਸੋਆਨ,
ਬਿਆਸ	ਰੋਹਤਾਂਗ, ਬਿਆਸ ਕੁੰਡ (ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼)	470	ਓਹਲ, ਸੁਕੇਤੀ, ਪਾਰਬਤੀ, ਤੀਤਚੱਕੀ, ਬਾਨਗੰਗਾ, ਹਰੀਕੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

(ii) ਗੰਗਾ-ਜਲ ਤੰਤਰ (Ganges Drainage System) : ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਨਦੀ ਹੈ। ਗੰਗਾ, ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿੱਚ ਗੰਗੋਤਰੀ ਗੋਮੁੱਖ ਹਿਮਨਦੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਭਾਗੀਰਥੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਪ੍ਰਯਾਗ ਵਿਖੇ ਅਲਕਨੰਦਾ ਨਾਲ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਗੰਗਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਤੋਂ 280 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਸਫਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਇਹ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੰਗਾ, ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਡੈਲਟਾ, ਸੁੰਦਰਬਨ ਡੈਲਟਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਾਰਣੀ : ਗੰਗਾ ਪ੍ਰਵਾਹ

ਨਦੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਨਮ ਸਥਾਨ	ਲੰਬਾਈ (ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ)	ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ
ਗੰਗਾ	ਗੰਗੋਤਰੀ ਹਿਮਨਦੀ (ਗੋਮੁੱਖ)	2525	ਸੱਜੇ ਕੰਢਿਓਂ (Right Bank) ਰਾਮ ਗੰਗਾ, ਗੋਮਤੀ ਘਾਗਰਾ, ਗੰਡਕ, ਭੂਰੀ ਗੰਡਕ, ਕੋਸੀ ਖੱਬੇ ਕੰਢਿਓਂ (Left Bank) ਯਮੁਨਾ ਸੋਨ, ਕੇਨ ਬੇਤਵਾ, ਚੰਬਲ
ਯਮੁਨਾ	ਯਮਨੋਤਰੀ ਹਿਮਨਦੀ	1376 (ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੱਕ)	ਚੰਬਾ, ਸਿੰਧ, ਬੇਤਵਾ, ਕੇਨ
ਸੋਨ	ਅਮਰਕੰਟਕ ਪਠਾਰ	780	
ਰਾਮਗੰਗਾ	ਨੈਨੀਤਾਲ (ਨੇੜੇ ਕੁਮਾਊਂ, ਹਿਮਾਲਿਆ ਵਿੱਚ)	690	
ਘਾਗਰਾ	ਗੰਗੋਤਰੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ	1180	
ਗੰਡਕ	ਨੇਪਾਲ ਚੀਨ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ	425 (ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ)	
ਕੋਸੀ		730	
ਦਮੋਦਰ		541	

(iii) ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਜਲਤੰਤਰ (Brahmaputra Drainage) : ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਨਦੀ ਤਿੱਬਤ ਵਿੱਚ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਆਂਗਸੀ (Angsi) ਹਿਮਨਦੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਰੀਅਮ-ਲਾਦਰਾ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤਿੱਬਤ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਸਾਂਗਪੋ (Tsangpo) ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਯਾਰਲੁੰਗ ਸਾਂਗਪੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ 2900 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅਰੰਭਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ 1800 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਨਦੀ ਨਾਮਚਾ ਬਰਵਾ (7756 ਮੀਟਰ) ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਚਾਨਕ ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਦਿਹਾਂਗ (ਹਿਮਾਲਿਆ) ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਆਸਾਮ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਸੈਦਿਆ (Sadiya) ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਫਿਰ ਇਹ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੁੰਦਰਬਨ ਡੈਲਟਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਸਾਮ ਵਿੱਚ ਮੰਜੂਲੀ ਦੀਪ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਦੀ ਵਿਚਲਾ ਦੀਪ (Inter Riverine Island) ਹੈ। ਸੁਬਨਸਿਰੀ, ਕਾਮੇਂਗ, ਧਨਸਿਰੀ, ਦਿਹਾਂਗ, ਲੋਹਿਤ, ਤਿਸਤਾ, ਤੋਰਸਾ, ਮਾਨਸ ਆਦਿ ਇਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਰਣੀ : ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ

ਨਦੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜਨਮ ਸਥਾਨ	ਲੰਬਾਈ (ਕਿਲੋਮੀਟਰਾਂ ਵਿੱਚ)	ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ
ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ	ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਂਗਸੀ ਹਿਮਨਦੀ (ਚੇਮਯੁੰਗੁੰਡ ਹਿਮਨਦੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ ਜੋ 1930 ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿੱਥੀ ਗਈ ਸੀ)	2900 ਕਿਲੋਮੀਟਰ	ਸੁਬਨਸਿਰੀ, ਕਾਮੇਂਗ, ਧਨਸਿਰੀ, ਦਿਹਾਂਗ, ਲੋਹਿਤ, ਤਿਸਤਾ, ਤੋਰਸਾ, ਮਾਨਸ, ਭੂਰੀ ਦਿਹਾਂਗ ਆਦਿ।

(2) ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਜਲ ਤੰਤਰ (Peninsular Drainage) : ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ ਮੌਸਮੀ ਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ ਮਹਾਂਨਦੀ, ਗੋਦਾਵਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਕਾਵੇਰੀ ਆਦਿ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਡੈਲਟੇ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਰਮਦਾ ਤੇ ਤਾਪਤੀ/ਤਾਪੀ ਨਦੀਆਂ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਗਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਐਸਚੁਰੀ (Estuary) ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

(i) ਮਹਾਂਨਦੀ (Mahanadi) : ਮਹਾਂਨਦੀ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਰਾਜ ਦੇ ਦੰਡਾਕਾਰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 858 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਮਹਾਂਨਦੀ ਤਿੰਨ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਉੱਤਰ, ਪੱਛਮ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ, ਸ਼ਿਉਨਾਥ, ਮੰਡ, ਉਂਗ ਆਦਿ।

(ii) ਗੋਦਾਵਰੀ (Godavari) : ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਰਧ ਗੰਗਾ ਜਾਂ ਦੱਖਣੀ ਗੰਗਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੋਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਸਿਕ ਤੇ ਤ੍ਰਿੰਬਕੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ 1465 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਪੇਨਗੰਗਾ, ਵੇਨਗੰਗਾ, ਵਾਰਧਾ, ਇੰਦਰਾਵਤੀ, ਸਾਬਰੀ, ਮੰਜਰਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

(iii) ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ (Krishna) : ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਸਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀ ਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਮਹਾਬਲੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲੰਬਾਈ 1400 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਕੋਇਨਾ, ਘਾਟ ਪ੍ਰਭਾ, ਭੀਮਾਂ, ਤੁਗੰਭਦਰਾ, ਮਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾ, ਮੋਨੇਰੂ, ਪੰਚਗੰਗਾ ਆਦਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

(iv) ਕਾਵੇਰੀ (Kaveri) : ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀ ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਕੋਡਗੂ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਤਾਲਕਾਵੇਰੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਲੰਬਾਈ 800 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਹੀਰਾਨੇਰੀ, ਹੇਮਾਵਤੀ, ਅਰਕਾਵਤੀ, ਕਾਬਾਨੀ ਅਤੇ ਅਮਰਾਵਤੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

(v) ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ (Narmada River) : ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀ ਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਮਰਕੰਟਕ ਵਿੱਚ ਨਰਮਦਾ ਕੁੰਡ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਅਰੰਭਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਖੰਡਾਤ ਦੀ ਖਾੜੀ ਤੱਕ ਇਸਦੀ ਲੰਬਾਈ 1312 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਜਲਪ੍ਰਵਾਹ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਬਲਪੁਰ ਨੇੜੇ ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਧੂੰਆਂ ਧਾਰ (The Cloud of Mist) ਨਾਂ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਝਰਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭੁਰਨੇਰ, ਸ਼ੱਕਰ, ਦੂਧੀ, ਗੰਜਲ, ਹੀਰਾਂ, ਬਰਨਾ ਨਦੀਆਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

(vi) ਤਾਪਤੀ ਨਦੀ (Tapti River) : ਤਾਪਤੀ ਨੂੰ ਤਾਪੀ ਨਦੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਪਤੀ ਨਦੀ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੈਤੁਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੂਲਤਾਈ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਤਾਪਤੀ ਨਰਮਦਾ ਨਦੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ 7 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੰਡਾਤ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ। ਮਿੰਡੋਲਾ, ਗਿਰਨਾ, ਪੰਜਾਰਾ, ਪੂਰਨਾ, ਸਿਪਰਾ, ਅਰੁਣਾਵਤੀ ਆਦਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

(vii) ਸਾਬਰਮਤੀ (Sabarmati) : ਸਾਬਰਮਤੀ ਨਦੀ ਸਾਬਰ ਅਤੇ ਹਾਥਮਤੀ ਨਾਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਾਬਰਮਤੀ ਨਦੀ ਅਰਾਵਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੇਵਾੜ ਨੇੜੇ ਦੇਬਾਰ ਝੀਲ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਦੀ ਵੀ ਨਰਮਦਾ ਤੇ ਤਾਪਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡਾਤ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 329 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤੱਕ ਹੈ। ਹਾਥਮਤੀ, ਸੇਧੀ, ਵਾਕੁਲ, ਹਰਨਾਵ, ਮੇਸ਼ਵਾ ਆਦਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

(viii) ਮਾਹੀ (Mahi River) : ਮਾਹੀ ਨਦੀ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ 580 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੈ।

(ix) ਲੂਨੀ ਨਦੀ (The River Luni) : ਲੂਨੀ ਨਦੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਪੁਸ਼ਕਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। 495 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਕੱਛ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ

ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ			
ਨਦੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਥਾਨ	ਲੰਬਾਈ (ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਵਿੱਚ)	ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ
ਮਹਾਂਨਦੀ	ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਰਾਇਪੁਰ	857	ਸ਼ਿਉਨਾਥ, ਇਬ,
ਸੁਬਰਨਰੇਖਾ	ਲਾਗੇ ਦੰਡਾਕਾਰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਰਾਂਚੀ (ਝਾਰਖੰਡ)	395	ਮੰਡ, ਉਂਗ ਆਦਿ ਦੁਲਗ, ਕਾਂਚੀ, ਗਰੂ ਆਦਿ
ਗੋਦਾਵਰੀ	ਸਹਯਾਦਰੀ, ਨਾਸਿਕ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ)	1465	ਪੇਨ ਗੰਗਾ, ਵੇਨਗੰਗਾ, ਵਾਰਧਾ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ	ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿੰਬਕੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ		ਇੰਦਰਾਵਤੀ, ਸਬਰੀ, ਮੰਜੀਰਾ
ਕਾਵੇਰੀ	ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਮਹਾਬਲੇਸ਼ਵਰ	1400	ਭੀਮਾ, ਤੁੰਗਭੱਦਰਾ, ਘਾਟ ਪ੍ਰਭਾ
	ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਵਿੱਚ ਡਾਲਕਾਵੇਰੀ	800	ਹੇਰਾਨੇਗੀ, ਹੰਮਾਵਤੀ, ਸ਼ਿਮਲਾ
	ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ		ਅਰਕਾਵਤੀ, ਕਬਾਨੀ, ਭਵਾਨੀ,
	ਵਿੱਚੋਂ		ਅਮਰਾਵਤੀ ਆਦਿ
ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ			
ਸਾਬਰਮਤੀ	ਮੇਵਾੜ, ਅਰਾਵਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਾਜਸਥਾਨ	320	ਹੇਮਾਵਤੀ, ਸੰਧੀ, ਵਾਕੁਲ
ਨਰਮਦਾ	ਅਮਰਕੰਟਕ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	1312	ਤਵਾ, ਭੂਰਨੇਰ, ਬਾਂਜੇਰ, ਸ਼ੱਕਰ, ਦੂਧੀ, ਗੰਜਲ, ਹੀਰਾ, ਬਰਨਾ ਆਦਿ
ਤਾਪਤੀ ਜਾਂ ਤਾਪੀ	ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਤਪੁੜਾ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਲਤਾਈ ਤੋਂ	740	ਪੂਰਨਾ, ਵੇਗਾਰ, ਗਿਰਨਾ, ਪੰਜਹਾਰਾ, ਬੈਤੂਲ, ਗੋਮਈ
ਲੂਨੀ	ਪੁਸ਼ਕਰ (ਰਾਜਸਥਾਨ)		
ਮਾਹੀ	ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ	495	
	ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ	580	

3. ਤੱਟੀ ਨਦੀਆਂ (Coastal Rivers) : ਤੱਟੀ ਨਦੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ, ਅਰਬ ਸਾਗਰ, ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਮਹਾਸਾਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਤੱਟੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਘੱਟ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿੱਚ ਵੇਲੁਮਾਂ, ਪਾਲਾਰ, ਗੋਆ ਵਿੱਚ ਮਾਂਡੋਵੀ, ਛਾਪੋਰਾ, ਕਰਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਨੇਤਰਾਵਤੀ, ਕਾਲੀਨਦੀ, ਸ਼ੇਰਾਵਤੀ, ਕੁਮਾਰਾਧਾਰ, ਕੇਰਲ ਵਿੱਚ ਪੇਰਿਆਰ, ਪੋਨਾਨੀ, ਪੂਰਬ ਵੱਲ, ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁਬਰਨਰੇਖਾ, ਖਾਰਕਾਈ, ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਵਿੱਚ ਪਲਾਰ, ਵੇਗਈ, ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਸ਼ਵੇਤਾ, ਵੇਲਿਆਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੱਟੀ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਅੰਦਰੂਨੀ ਨਦੀ ਤੰਤਰ (Inland Drainage) : ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਦੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਗਭਗ 465 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਲੰਬੀ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੂਨੀ ਨਦੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਲਦਾਖ ਵਿੱਚ ਵਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਇਸਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਹਨ।

ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ

ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ	ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ
1. ਇਹ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ।	1. ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਪਠਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ।
2. ਇਹਨਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਜਲਤੰਤਰ ਵੱਡੇ ਹਨ।	2. ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜਲਤੰਤਰ ਛੋਟੇ ਹਨ।
3. ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।	3. ਮੌਸਮੀ ਨਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਖਾ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
4. ਗਹਿਰੀਆਂ ਖੱਡਾਂ (Gorges) ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।	4. ਤੰਗ ਅਤੇ ਸੌੜੀਆਂ ਦਰਾੜ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।
5. ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨ ਅਵਸਥਾ (Young stage) ਵਿੱਚ ਹਨ।	5. ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਬੁੱਢੀ ਅਵਸਥਾ (Mature Stage) ਵਿੱਚ ਹਨ।
6. ਇਹ ਨਦੀਆਂ ਡੈਲਟੇ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੰਗਾ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਡੈਲਟਾ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡੈਲਟਾ ਹੈ।	6. ਗੋਦਾਵਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਕਾਵੇਰੀ ਨਦੀਆਂ ਡੈਲਟਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਰਮਦਾ ਤੇ ਤਾਪੀ ਨਦੀਆਂ ਐਸਚੁਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

भारत
प्रमुख झीलें

1. Dhankar Lake
2. Hussin Sagar
3. Kukkarahalli Lake
4. Kumarwah
5. Lama Dal
6. Maha-Kali lake
7. Osman Sagar
8. Seruvalsar
9. Surajtal
10. Veerapuzha Lake
11. Vihar Lake

ਝੀਲਾਂ : ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਝੀਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਟਾਮੁਦੀ, ਭੀਮਤਾਲ, ਚੰਦਰਤਾਲ ਚਿਲਕਾ, ਡੱਲ, ਦੇਬਾਰ, ਹਿਮਾਇਤ ਸਾਗਰ, ਹੁਸੈਨ ਸਾਗਰ, ਕਾਲੀਵੇਲੀ, ਖਜਿਆਰ, ਕੋਲੇਰੋ, ਲੋਕਤਾਲ, ਉਸਮਾਨ ਸਾਗਰ, ਪੋਨਗੌਂਗ ਸੋ, ਪੁਲੀਕੱਟ, ਪੁਸ਼ਕਰ, ਰੇਣੁਕਾ, ਰੂਪਕੁੰਡ, ਸਾਂਬਰ, ਸ਼ਸ਼ਟਮਕੋਟਾ, ਸੱਤ ਤਾਲ, ਸੂਰਜ ਤਾਲ, ਵੈਬਾਨੰਦ ਤੇ ਵੂਲਰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਝੀਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਰਖਾ ਤੋਂ ਜਾਂ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਬਰਫ ਪਿਘਲਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਡੱਲ ਤੇ ਵੂਲਰ ਝੀਲ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਠੰਢ ਨਾਲ ਜੰਮ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਝੀਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਭਾਖੜਾ ਡੈਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਗਰ ਝੀਲ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਾਬਰ ਝੀਲ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੀਲ ਹੈ। ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹ ਝੀਲਾਂ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਨੈਨੀਤਾਲ ਝੀਲ ਦਾ ਮਨੋਹਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ (ਉਤਰਾਖੰਡ)

ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਨਦੀਆਂ (ਦਰਿਆਵਾਂ) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ : ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਪਾਣੀ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਜੜ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਗੀਤ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਲੋਕ ਨਾਚ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ।

ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਊਣ ਲਈ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ, ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ, ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਉਸਾਰੇ ਪਣ ਬਿਜਲੀ ਘਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਰੌਸ਼ਨ ਹਨ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਲਮਾਰਗੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਤੇ ਇਸਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਦਮ : ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਸਵੱਛ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਗੰਗਾ ਸਮੇਤ ਕਈ ਵੱਡੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਖਤਰੇ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਫ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੀਵਰੇਜ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ, ਨਦੀਨ ਨਾਸ਼ਕ, ਉੱਲੀ ਨਾਸ਼ਕ ਰਲੇ ਹਨ ਜੋਕਿ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਵਹਿ ਕੇ ਨਾਲਿਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ

ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ, ਪਦਾਰਥ ਜਿਵੇਂ, ਆਰਸੈਨਿਕ, ਕੋਡੀਅਮ, ਤਾਂਬਾ, ਸਿੰਕਾ (Lead), ਮੈਗਨੀਸ਼ੀਅਮ, ਪਾਰਾ, ਨਿੱਕਲ, ਜ਼ਿੰਕ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤੇ ਸੂਝ ਸ਼ਕਤੀ (ਨਰਵਸ ਸਿਸਟਮ) ਜਿਗਰ, ਗੁਰਦੇ, ਪੇਟ, ਅੰਤੜੀਆਂ ਦਿਲ ਆਦਿ ਨੁਕਸਾਨੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖ ਸਗੋਂ ਜਲ ਵਿਚਲੇ ਜੀਵ, ਜਾਨਵਰ, ਪੰਛੀ ਵੀ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਰੋਕਥਾਮ : ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਅਪ੍ਰੈਲ 1986 ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਐਕਸ਼ਨ ਪਲਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ 2009 ਵਿੱਚ ਤੱਤਕਾਲੀਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੈਸ਼ਨਲ, ਗੰਗਾ ਬੇਸਿਨ ਅਥਾਰਟੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੰਨ 2015 ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਯਤਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖਣ, ਖਾਦਾਂ, ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਸਾਇਣ, ਘਰੇਲੂ, ਸੀਵਰੇਜ, ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁੱਟਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਤੱਤ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਵਾਟਰ ਟ੍ਰੀਟਮੈਂਟ ਪਲਾਂਟ ਲਗਾਉਣੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਣੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੀਮਤੀ ਸਰੋਤ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਵੱਧਣ ਕਾਰਨ ਵੱਡੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਚੀਨ ਦੀ ਪੀਲੀ ਨਦੀ, ਗੰਗਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਕਲੋਰਾਡੋ ਆਦਿ ਸਭ ਸੁੱਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਅੱਜ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕਾਂ, ਬੁੱਧੀ ਜੀਵੀਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹੰਭਲੇ ਮਾਰਨੇ ਪੈਣਗੇ।

ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ (Summary)

- ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਲ ਨਿਕਾਸ ਸਰੂਪ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।
- ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਹਾਅ ਡੰਡੀਦਾਰ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਘਾਟ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਸਮਾਨੰਤਰ ਅਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।
- ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਪਠਾਰੀ ਨਦੀਆਂ ਜਾਲੀਦਾਰ ਅਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀਆਂ ਤੇ ਅਮਰਕੰਟਕ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਚੱਕਰੀ ਅਪ੍ਰਵਾਹ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ।
- ਭਾਰਤੀ ਜਲਤੰਤਰ ਨੂੰ ਹਿਮਾਲਿਆਈ, ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਤੱਟੀ ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- ਸਿੰਧ, ਗੰਗਾ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਜਲਤੰਤਰ ਉਤਰੀ ਮੱਧ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਲਤੰਤਰ ਹਨ।
- ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਜਲਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਮੌਸਮੀ ਹਨ।

- ਮਹਾਂਨਦੀ, ਗੋਦਾਵਰੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਤੇ ਕਾਵੇਰੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਡਿਗਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਨਰਮਦਾ, ਤਾਪਤੀ, ਸਾਬਰਮਤੀ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਲਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਵੇਲੂਮਾ, ਮਾਂਤੋਵੀ, ਸ਼ੇਰਾਵਤੀ, ਪੇਰਿਆਰ, ਸੁਬਰਨਰੇਖਾ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਆਦਿ ਤੱਟੀ ਨਦੀਆਂ ਹਨ।
- ਘੱਗਰ, ਲੂਣੀ ਤੇ ਮਾਹੀ ਦਰਿਆ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੇ ਕੱਛ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- ਚੰਦਰਤਾਲ, ਡੱਲ, ਖਜਿਆਰ, ਪੁਸ਼ਕਰ, ਸਾਂਬਰ, ਸ਼ਸ਼ਟਮਕੋਟਾ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤੀ ਝੀਲਾਂ ਹਨ।
- ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਰਸਾਇਣ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
- ਚੀਨ ਦਾ ਯੈਲੋ ਦਰਿਆ, ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਕਲੋਰਾਡੋ ਤੇ ਗੰਗਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆ ਹਨ।

ੳ ਨਕਸ਼ਾ ਕਾਰਜ (Map Work)

- ਭਾਰਤ ਦੇ ਖਾਕੇ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰੋ :
 - ਗੰਗਾ
 - ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ
 - ਵੂਲਰ ਤੇ ਸਾਂਬਰ ਝੀਲਾਂ
 - ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਗਰ ਝੀਲ।
- ਭਾਰਤ ਦੇ ਖਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਣਾਓ :
 - ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਖੱਬੀਆਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਸੱਜੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ।
 - ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਦਰਿਆ।
 - ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਹਿ ਕੇ ਖਾੜੀ ਬੰਗਾਲ 'ਚ ਰੱਲਣ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਦਰਿਆ।

ਅ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦਿਓ :

- ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ :
 - ਜਮਨਾ (ਯਮੁਨਾ)
 - ਬਿਆਸ
 - ਗੰਡਕ
 - ਸੋਨ
- ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਝੀਲ ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ :
 - ਰੇਣੂਕਾ
 - ਚਿਲਕਾ
 - ਡਲ
 - ਰਣਜੀਤ ਸਾਗਰ

3. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਦੀ ਤੰਤਰ ਕਿਹੜਾ ਹੈ :
 - (i) ਗੰਗਾ ਜਲਤੰਤਰ
 - (ii) ਗੋਦਾਵਰੀ ਤੰਤਰ
 - (iii) ਬ੍ਰਹਮਪੁੱਤਰ ਤੰਤਰ
 - (iv) ਸਿੰਧ ਜਲਤੰਤਰ
4. ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਡੈਲਟਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?
5. ਦੋਆਬ ਕਿਸਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ?
6. ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਦੀ ਕੁਲ ਲੰਬਾਈ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਕਿੰਨਾ ਹਿੱਸਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?
7. ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਨਦੀਆਂ ਦੱਸੋ ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿੱਚ ਡਿਗਦੀਆਂ ਹਨ।
8. ਭਾਰਤੀ ਨਦੀ ਤੰਤਰ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?
9. ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਕਿਹੜੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ 'ਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ?
10. ਕੋਈ ਦੋ ਮੌਸਮੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।
11. ਮਹਾਂਨਦੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸਦੀਆਂ ਕੋਈ ਦੋ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਦੱਸੋ।
12. ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੁਦਰਤੀ ਝੀਲਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

ੲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

1. ਗੰਗਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?
2. ਭਾਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜਲਤੰਤਰ 'ਤੇ ਇਕ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
3. ਬਿਰਧ ਗੰਗਾ ਕੀ ਹੈ ?
4. ਹੁੰਆਂਧਾਰ ਝਰਨਾ ਕਿਸ ਨਦੀ 'ਤੇ ਹੈ ? ਉਸਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

ਸ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

1. ਹਿਮਾਲਿਆਈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਇਦੀਪੀ ਨਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਲਿਖੋ।
2. ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤਿੰਨ ਨਦੀ ਤੰਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
3. ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖੋਂ ਉਪਯੋਗਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

